

معرفی و نقد کتاب

سیاست مجازی: هویت و اجتماع در فضای مجازی

کتاب «سیاست مجازی: هویت و اجتماع در فضای مجازی»^۱، مجموعه‌ای علمی است که توسط تعدادی از دانشگاهیان امریکایی، استرالیایی و نیوزلندی پیرامون واقعیت مجازی و نشانگان آن در جامعه نگاشته شده است. این اثر در سال ۲۰۰۷ میلادی توسط دیوید هلمز - مدرس ارشد جامعه‌شناسی در دانشگاه گریفیت^۲ در استرالیا و عضو وابسته دانشگاه‌های ملبورن^۳ و ادینبورگ^۴ - تدوین شده و توسط انتشارات راتلیج در ۲۴۸ صفحه انتشار یافته است.^۵

نویسندگان این اثر، جهان جدید و متناقضی را مورد بحث قرار می‌دهند که در آن واقعیت‌های مجازی به نحوی عینی، فرهنگی و سیاسی بازنمایی می‌شود. ابعاد و خصیصه‌های فضایی، مادی و زمانمند این جهان و نقش واسط و سازنده‌ای که به نحو مجازی گستره روابط اجتماعی را توسعه داده‌اند، را مورد پژوهش قرار می‌دهند. ما درباره این روابط چگونه سخن می‌گوییم؟ کدام گونه از سیاست‌ها مبتنی بر واقعیت‌های فرا گرفته شده یا تجربه شده می‌تواند بر مبنای این تجربه توسعه یابد؟

به لحاظ شکلی، کتاب در دو بخش و تحت عناوین «خود، هویت و بدن در عصر مجازی» (بخش اول) و «سیاست و اجتماع در عصر مجازی» (بخش دوم) سامان یافته و

1. Virtual politics: Identity and community in cyberspace
2. Griffith University
3. Melbourne University
4. Edinburgh University

۵. مشخصات کتاب شناختی این اثر که به زبان انگلیسی نوشته شده است، چنین است:

David Holmes(2007). *Virtual Politics: Identity and Community in Cyberspace*. London: sage, 248 pages

هر بخش مشتمل بر ۶ فصل می‌باشد. در بخش نخست دربرگیرنده شش فصل با عناوین «هویت مجازی: جوامع مبتنی بر انتشار، جوامع مبتنی بر تعامل» (دیوید هلمز)، «بدن‌های مجازی / جهان‌های مجازی» (کترین واسلو)^۱، «فراتر از دیجیتال بودن: بازنمایی و بدن مجازی» (نیکلا گرین)^۲، «هستی‌شناسی حوزه مجازی» (کریس چشر)^۳، «کمال و از خود بیگانگی: سوژه واقعیت مجازی» (سیمون کوپر)^۴، «این بدنی انتزاعی است: از نمادگرایی معنوی تا از جاکنده گی تکنولوژیک» (پائول جیمز و فریا کارکیک)^۵ می‌باشد. محور اصلی بحث در این بخش، فهم فرصت‌ها و مخاطرات سیاسی و اخلاقی جوامع معاصر و نحوه مواجهه با جامعه مجازی است که ظهور آن ناشی از ظهور سریع فرایند جهانی شدن اطلاعات است. نویسندگان این بخش معتقدند که جریان عظیم اجتماعی به سمت شکل‌گیری واقعیت مجازی^۶ و جوامع انتزاعی^۷ (ص ۲۹) در حرکت است؛ چنان که با فراهم شدن امکانات ارتباطی، تعاملات میان‌فرهنگی گسترش یافته است. نویسندگان می‌کشند که جامعه مجازی یا شبکه‌ای را به خصوص در ارتباط با شرایط سیاسی، اجتماعی و فنی در جوامع اطلاعاتی^۸ تشریح نمایند. جوامع عصر مجازی زمینه‌ای مستمر را برای تعامل، گفتگو و تأثیرگذاری بر یکدیگر فراهم می‌نماید (۴۳). بنابراین، جوامع مجازی در حوزه سیاسی صرفاً مبتنی بر سیستم رأی‌دهی نیستند، بلکه در آن مواجهه و تعامل در حوزه عمومی امری دائمی است (ص ۲۱۷). افول اهمیت موقعیت ژئوپولیتیک جوامع در دهه ۱۹۸۰ میلادی و ورود به مقطعی که بحران عمیقی برای تجربه مفهوم زمان و مکان حادث شده است، از دیگر مباحث این بخش است. بسیاری از تحلیل‌گران، ظهور شکل جدید گردش اطلاعات و فرهنگ فراملی، گسترش مهاجرت، گسترش فرهنگ ارتباطات و رسانه‌های جهانی و متعاقب آن گسترش ابزارهای ارتباطی از ره دور را به‌عنوان شواهدی مبتنی بر افول اهمیت ژئوپولیتیک می‌دانند.

بخش دوم کتاب نیز مشتمل بر شش فصل با عناوین «شهرهای مجازی آینده» (مایکل ج. اسوالد)^۹، «جامعه در انتزاع: معضلی سیاسی یا اخلاقی؟» (میشل ویلسون)^{۱۰}، «فضای مجازی چه فضایی است؟ اینترنت و مجاز» (مارک نانز)^{۱۱}، «حضور در فضای مجازی: سیاست‌های فمینیستی در فضای مجازی» (پاتریشیا وایز)^{۱۲}، «فنی شدن امور:

1. Cathryn Vasseleu
2. Nicola Green
3. Chris Chesher
4. Simon Cooper

5. Paul James and Freya Carkeek
6. virtual reality
7. abstract communities
8. info communities

9. Michael J. Oswald
10. Michele Willson
11. Mark Nunes
12. Patricia Wise

واقعیت مجازی و عصر جدید» (کریستوفر زیگوراس)^۱، و «دموکراسی مجازی: اینترنت و حوزه عمومی» (مارک پُستر)^۲ می‌باشد. بحث اصلی این بخش، مفهوم جامعه در عصر مجازی است که در آن افراد در زمان و مکانی مشابه یکدیگر را با اهداف مشترک ملاقات می‌کنند. یکی از موضوعات کلیدی مطرح شده، این است که اینترنت و واقعیت مجازی را به‌عنوان زمینه‌ساز بسط ساختارهای اجتماعی توصیف می‌نماید و فضاهای الکترونیک و دیجیتالی را فضایی برای طرح مفاهیم مهمی برای درک روابط اجتماعی در رابطه با هویت، اجتماع و بسیاری از مسائل اجتماعی معرفی می‌کند. این کتاب با در داشتن مقالاتی متنوع، موضوعات گسترده‌ای از شکل‌گیری دموکراسی مجازی در پرتو اینترنت و فضای عمومی گرفته، تا از جاکنندگی در جهان جدید مجازی و شکل‌گیری هویت و اجتماع مجازی را مورد توجه قرار می‌دهد. این کتاب مجموعه‌ای بنیادین از سری کتاب‌های حوزه‌های نظریه، فرهنگ، و جامعه و سیاست است که پارادایم‌های اصلی سیاست، فلسفه، و روابط بین‌الملل را در ارتباط با فهم شهروندی، حقوق و عدالت اجتماعی با تأکید خاص بر ابعاد گسترده جهانی شدن در این حوزه‌ها مورد توجه قرار می‌دهد.

سیاست مجازی و مفاهیم مرتبط با آن نظیر سیاست دیجیتال، و فن‌آوری‌های جدید رسانه‌ای، بحثی نو در حوزه نظریه‌های اجتماعی است. زیربنای مباحث مرتبط با حوزه سیاست مجازی، این مطلب است که محیط‌های الکترونیکی و دیجیتالی، فضای ادراکی و مفهومی بسیار متفاوتی را برای فهم روابط اجتماعی عرضه می‌کند. نویسندگان می‌کوشند تا زمینه‌های فهم این امر را فراهم آورند که واقعیت‌های مجازی چگونه توانسته‌اند به نحو مؤثری فضای عمل، زمان و حضور ما را گسترش دهند. آنها نشان می‌دهند که فن‌آوری‌های مجازی به واسطه از جاکنندگی و واقعیت‌بازنمایی شده^۳، موجب تعویق و ابهام در هویت سیاسی و کارگزار در فضای مجازی شده است. به طور کلی، این کتاب در صدد نشان دادن این مطلب است که چگونه تکنولوژی‌های جدید، ماهیت هویت، ساختار اجتماع، نحوه‌بازنمایی سیاسی و نوع ارتباط ما با دیگران را متحول نموده است. بازنمایی در فضای مجازی از طریق حضور و مشارکت در رسانه‌هایی نظیر سینما، تلویزیون، و بازی‌های رایانه‌ای فاصله میان واقعیت و مجاز را از بین می‌برد. هم‌چنین، از طریق فن‌آوری‌هایی نظیر تله‌کنفرانس و اینترنت که ارتباطات جدیدی مبتنی بر تعامل

1. Christopher Ziguras

2. Mark Poster

3. Simulated Reality

حداکثری شکل می‌دهد، بازنمایی شکل می‌گیرد (ص ۵). ظهور فضای مجازی و واقعیت مجازی این فرصت را فراهم آورده است که اشکال عامی از تبادل و ارتباط را از طریق زمان جهانی و مکان جهانی^۱ تجربه کنیم. بازنمایی نمادین که توسط «راینولد»^۲ مطرح شد، اشاره به امکانات و شرایط جدید شکل‌گیری و ساماندهی فرهنگ و هویت و گذار از جامعه صنعتی دارد (ص ۷). این حقیقت موجب طرح پرسش درباره ارزش‌های سیاسی و اجتماعی و اهمیت هویت در فضای مجازی می‌گردد. فضای مجازی می‌تواند به‌عنوان نوعی نظم سیاسی اولیه یا جامعه الکترونیکی مبتنی بر گفتگو تلقی شود که در آن هویت‌های فردی به‌صورت برابر به رسمیت شناخته می‌شوند (ص ۲۲).

گسترش فن‌آوری‌های شبکه‌ای و بروز تحولات فرهنگی در دو دهه اخیر، چشم‌اندازهای جدیدی را برای تحول در چگونگی فهم مسائل سیاسی فراهم نموده است. ظهور واقعیات مجازی و اجتماعات مجازی دو استعاره مهم برای اشاره به فرایندهای فرهنگی جدیدی است که چارچوب‌هایی را برای پی‌ریزی نوع جدیدی از پیکره انسانی^۳ (صص ۱۱۵-۱۱۳) ارائه می‌کند. ترکیب و همگرایی فن‌آوری‌های ارتباطی در دهه‌های اخیر ما را وارد عصر و جامعه تازه‌ای کرده است که «دانیل بل» آن را جامعه فراصنعتی^۴، «مانوئل کاستلز»، جامعه شبکه‌ای^۵ نامیده است. جامعه اطلاعاتی را جامعه‌ای می‌دانند که در آن دسترسی به اطلاعات، افزایش یافته و اطلاعات اهمیت زیادی در زندگی روزمره پیدا کرده و سبب تغییراتی در ساختارهای هویتی شده است. بسیاری از نظریه‌پردازان استدلال می‌کنند که واقعیات مجازی به نحو فزاینده‌ای زندگی ما را در گستره جهانی شکل می‌دهند و به بازنمایی و جایگزینی اشکال قدیمی فرهنگ و هویت منتهی می‌شود که از آن به فن‌آوری‌های «زیست اجتماعی»^۶ تعبیر می‌شود (ص ۲۳۱). نوعی فن‌آوری که بر پایه ابداعات تکنولوژیک، نظام جدیدی از تدارک زندگی، طبیعت و بدن از طریق زیست‌شناختی را فراهم می‌آورد (ص ۲۳۹). ارتباطات انسانی و جامعه اطلاعاتی در این چارچوب، ترتیباتی برآمده از شبکه‌هایی است که در آن افراد به مدتی طولانی با یکدیگر تعامل دارند؛ چنان‌که می‌توانند شبکه‌هایی از روابط فردی را در فضای مجازی بر مبنای احساس تعامل انسانی، در قالب «دهکده جهانی»^۷ به وجود آورند.

1. Time-world & space world

2. Rheingold

3. Human Body

4. Post industrial society

5. Network society

6. Bio-sociality

7. global village

توانایی انسان برای جایگزینی و تغییر در اشکال بازنمایی، و در حقیقت شکل دادن مجدد به جهان از طریق فن‌آوری‌های ارتباطی تحولی تاریخی است که در دهه‌های اخیر بیش از پیش عینیت یافته است. ایده اصلی این اثر این است که نباید فن‌آوری‌های مجازی و کارگزاران آن را صرفاً به‌عنوان ابزاری در خدمت جوامع و کاربران از قبل مفروض دانست، بلکه آنها به خودی خود، واقعیت‌های عینی و سیاست‌های جدیدی را در ارتباط با مناطق مختلف جغرافیایی به همراه می‌آورند که تا پیش از این در تاریخ بشر سابقه نداشته است (صص ۲۱۳-۲۱۲).

به‌طور کلی، جنبش‌های فرهنگی، اقتصادی و ژئوپولیتیکی که با محوریت جهانی‌شدن شکل گرفته‌اند، مسائل گسترده‌ای را در حوزه‌های اخلاقی و سیاسی پیرامون روابط قدرت، جایگاه آزادی، هویت و تجربه تاریخی ایجاد نموده است. در این پژوهش، عطف نظر به شرایط سیاسی و فنی جوامع در عصر جدید اطلاعات، وضعیت جوامع مورد تحلیل قرار می‌گیرد. تمرکز اصلی مباحث بر اینترنت به‌عنوان نشانه‌ای از جهان پیچیده کنونی در حوزه دانش فنی است که به واسطه آن شیوه‌های جدید تعامل به تولید اشکال کلاسیک اجتماعی نظیر نهاد و انجمن از طریق انتشار پیام و امکان تعامل و همگرایی مبادرت می‌ورزند.

نقد و ارزیابی

در بررسی کتاب از بُعد شکلی می‌توان بیان داشت که نویسندگان کتاب اثری را منتشر نموده‌اند که مطالب آن دارای انسجام و پیوستگی می‌باشد. هم‌چنین استفاده از منابع و مراجع دست اول در حوزه مطالعاتی مربوط به ارتباطات و فضای مجازی و بیان مطالب کتاب به‌صورت مستند و مستدل بر غنای اثر افزوده است. در پایان کتاب نیز مجموعه‌ای از واژه‌ها و اصطلاحات به‌کار گرفته شده در کتاب همراه با معانی و توضیح‌های مربوط به آن واژه‌ها و اصطلاحات، در قسمت فرهنگ اصطلاحات^۱ ارائه شده است که همین امر سبب رفع ابهام احتمالی خواننده اثر خواهد گردید (صص ۲۴۲-۲۲۹). چون این اثر توسط ناشر معتبر بین‌المللی (Sage) منتشر شده است، با برخی مشکلات مثل وجود اغلاط حروف‌نگاری در متن کمتر مواجه است. اما از حیث سازگاری عنوان اصلی کتاب (سیاست مجازی) با محتوای آن نقدهایی را می‌توان وارد

1. Glossary

نمود، به نحوی که عنوان اثر کاملاً گویای مطالب مندرج در فصول دوازده‌گانه کتاب و استدلال اصلی نویسنده‌گان نیست؛ زیرا این کتاب بیشتر به بحث پیرامون جامعه می‌پردازد تا سیاست به معنای خاص. در واقع، فقط در دو فصل دهم و دوازدهم به صورت مشخص به بحث پیرامون سیاست در فضای مجازی پرداخته شده است.

از حیث محتوایی، این کتاب اثری جامع و بنیادین در حوزه سیاست و فرهنگ در فضای مجازی است. بسیاری از بخش‌های کتاب به دنبال پیش‌بینی راه‌هایی است که از طریق آن واقعیت مجازی بر جامعه اثر می‌گذارد. این کتاب در حوزه جامعه مجازی فضای محققانه‌ای را برای شکل‌گیری مناظره‌های علمی از چشم‌انداز علوم اجتماعی می‌گشاید. اما متن آن بسیار دشوار و بیشتر متمرکز بر ابعاد نظری است. یکی از مشکلات اصلی این کتاب، نثر پیچیده آن (حتی برای انگلیسی‌زبان‌ها) بسیاری از مقالات کتاب و مهم‌تر از آن یکدست نبودن سبک نوشتاری هر یک از نویسندگان است.

اتکای صرف نویسندگان به مباحث نظری و پرداختن به بازتاب‌ها و دگرذیسی‌های بروز یافته در جریان نظریه‌ها، موجب شده است در این اثر کمتر شاهد عینیت‌گرایی و مطالعه موردی نظریه‌ها در ارتباط با واقعیت باشیم. در واقع، ماهیت انتزاعی و صرفاً نظری بسیاری از مباحث ارائه شده موجب کم‌توجهی به واقعیت‌های عینی و کاربست عینی آنها شده است. این پژوهش فاقد توصیه و راهبردی عینی برای ترسیم مدلی مورد اجماع نویسندگان است. بنابراین، محتوای اثر بیشتر در سطح نظری باقی مانده و کمتر به وجوه عینی نظریه و مطالعه عملی پیامدهای آنها پرداخته شده است. هم‌چنین، با وصف عنوان کتاب (سیاست مجازی: هویت و اجتماع در عصر مجازی)، کمتر به چشم‌اندازهای نظری متأخری که در این حوزه ارائه شده توجه گردیده است.

محتوای مقالات این اثر بیشتر ناظر بر ابعاد اجتماعی است تا ابعاد سیاسی آن؛ به نحوی که با محوریت بخشیدن به بحث گروه‌های اجتماعی در همه مقالات، کتاب بیش از هر چیز ابعاد جامعه‌شناسی هویت و اجتماعی مجازی را تبیین می‌کند. از این‌رو، محتوای اصلی کتاب بیشتر حاوی مباحثی درباره ابعاد اجتماعی فعالیت‌های گروه‌ها در عرصه جامعه است تا ارائه چارچوب‌های سیاسی خاص.

با توجه به رویکرد جامعه‌شناختی مقالات مندرج در این اثر، محور و چارچوب اصلی کتاب مبتنی بر نگاهی جامعه‌محور (از پائین به بالا) است؛ حال آن‌که شایسته بود

1. http://www.amazon.com/Virtual-Politics-Identity-Community-Cyberspace/dp/0761956093/ref=cm_cr_pr_orig_subject/html

در کنار این رویکرد با توجه به تحول در ماهیت و کارکردهای دولت، از موضع تأثیر و تأثرات دولت بر جامعه نیز مطالبی در زمینه مورد بحث ارائه می‌شد. به تعبیر دیگر، فضای جدید مجازی بیشتر ناظر بر تحول در ماهیت و کارکردهای دولت است نه نفی آن. از این رو، دولت همچنان به‌عنوان یکی از بازیگران مهم حوزه هویت همچنان باقی خواهد ماند.

در این اثر، کمتر به چشم‌اندازهای نظری متأخر که در حوزه نظریه‌های سیاسی ارائه شده و کاربست عینی آنها توجه گردیده است. به نحوی که نظریه‌های چند فرهنگ‌گرایی، کثرت‌گرایی، و شهروندی در این اثر چندان جایی ندارند و صرفاً بحث مقالات پیرامون هویت، جهانی‌شدن، دموکراسی ارائه شده است.

در این اثر، نتیجه‌گیری فصول و نتیجه‌گیری نهایی اثر نیامده است و به رغم مقدمه تدوین‌کننده اثر، فصول مختلف کتاب دارای نتیجه‌گیری نمی‌باشند. این امر موجب شده است که بتوان گفت هر یک از این فصول بدون ارائه توضیح نهایی، به پایان رسیده‌اند. حتی از آن جایی که نتیجه‌گیری اثر نیز نیامده است، جای خالی نتیجه‌گیری فصول را بیشتر پررنگ می‌سازد.

به هر روی، این کتاب می‌تواند برای دانشجویان رشته‌های جامعه‌شناسی، مطالعات فرهنگی، علوم سیاسی و روابط بین‌الملل و همچنین علاقمندان حوزه‌های جهانی‌شدن و رسانه‌های مجازی مفید باشد.

علی‌اشرف نظری

استادیار علوم سیاسی دانشگاه تهران

Email: nazarian2004@yahoo.com

